Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 378
PEDAGOGIKA

"OLIY TA'LIMDA GENDER MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI"

Gulxayo Ilhomjon qizi Otaboyeva*
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
✉ otaboyevagulhayo1585@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida gender madaniyatini takomillashtirishning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Gender madaniyatining shaxsning kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulq-atvoriy jihatlari bilan bog'liqligi yoritiladi. Talabalarda gender tengligi, o'zaro hurmat, empatiya, tolerantlik, refleksiya, psixologik moslashuvchanlik va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishning ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, gender stereotiplarining talabalarning o'zini baholashi, kasbiy motivatsiyasi, ta'limiy faolligi va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri ochib beriladi. Sandra Bemning gender sxemasi nazariyasi, Alice Eaglyning ijtimoiy rollar nazariyasi, Carol Gilliganning axloqiy rivojlanish konsepsiyasi hamda Joan Scottning genderga oid ilmiy qarashlari asosida oliy ta'limda gender madaniyatini takomillashtirishning psixologik-pedagogik yo'nalishlari belgilangan.

Kalit so'zlar

gender madaniyati, gender tengligi, gender sezgirligi, psixologik omillar, gender stereotiplari, empatiya, tolerantlik, refleksiya, oliy ta'lim, kasbiy rivojlanish.

DOI: 10.5281/zenodo.21743579

KIRISH

Globallashuv, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi va ta'lim tizimining insonparvarlik tamoyillari asosida rivojlanishi oliy ta'lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Zamonaviy oliy ta'limning asosiy maqsadi faqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassisni tayyorlashdan iborat emas, balki ijtimoiy mas'uliyatli, mustaqil fikrlaydigan, turli qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo'ladigan hamda gender tengligi tamoyillarini anglaydigan barkamol shaxsni shakllantirishdir.

Gender madaniyati shaxsning genderga oid bilimlari, qadriyatlari, munosabatlari, ijtimoiy tajribasi va amaliy xulq-atvorini o'zida mujassamlashtirgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. U insonning turli jins vakillariga nisbatan hurmat, tenglik, adolat va hamkorlik tamoyillari asosida munosabatda bo'lishini ifodalaydi.

Oliy ta'limda gender madaniyatini takomillashtirish jarayoni talabalarning psixologik xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi, qadriyatlari, motivatsiyasi, o'zini anglash darajasi va muloqot madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli mazkur jarayonda psixologik yondashuvlardan foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Gender madaniyatining psixologik mohiyati

Psixologik nuqtai nazardan gender madaniyati shaxsning genderga oid bilimlari, hissiy munosabatlari va xulq-atvorining o'zaro uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Gender madaniyatining shakllanishida insonning oilaviy muhiti, ta'lim jarayoni, ijtimoiy munosabatlari, madaniy qadriyatlari va shaxsiy tajribasi muhim o'rin tutadi.

Gender madaniyatining psixologik tuzilmasini quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

Birinchidan, kognitiv komponent. Ushbu komponent gender tengligi, inson huquqlari, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar haqidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. Talaba gender masalalarini ilmiy asosda tushungan sari uning stereotipik qarashlari kamayadi va tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Ikkinchidan, emotsional-qadriyatli komponent. Bu komponent o‘zaro hurmat, empatiya, bag‘rikenglik, adolat va inson qadr-qimmatini qadrlash kabi sifatlarda namoyon bo‘ladi. Talabaning gender masalalariga nisbatan ijobiy munosabati uning kundalik muloqoti va ijtimoiy faoliyatiga ta’sir qiladi.

Uchinchidan, faoliyatli-xulqiy komponent. Mazkur komponent gender tengligi tamoyillariga amaliy faoliyatda amal qilish, jamoada samarali hamkorlik qilish, boshqalarning fikrini hurmat qilish va kamsituvchi munosabatlarning oldini olish bilan bog‘liqdir.

Demak, gender madaniyati faqat nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki shaxsning ongida, hissiyotlarida, qadriyatlarida va ijtimoiy xulq-atvorida namoyon bo‘ladigan integral sifatdir.

Gender stereotiplari jamiyatda uzoq tarixiy davrlar davomida shakllangan va ayrim ijtimoiy rollarga oid umumlashgan tasavvurlardir. Bunday qarashlar insonning qiziqishlari, kasbiy tanlovi, o‘z imkoniyatlarini baholashi va ijtimoiy faolligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.Sandra Bem gender sxemasi nazariyasida inson jamiyatda mavjud genderga oid tasavvurlarni o‘zlashtirib, ular asosida o‘z xulq-atvori va imkoniyatlarini baholashini ta’kidlaydi. Uning fikricha, qat’iy gender sxemalari shaxsning erkin rivojlanishini cheklashi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida talabalarni gender stereotiplarini tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatish muhimdir.

Gender stereotiplari quyidagi psixologik oqibatlarga olib kelishi mumkin:

talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi; kasbiy qiziqish va imkoniyatlarni cheklashi; ayrim fanlar yoki kasblarga nisbatan noto‘g‘ri tasavvurlarni shakllantirishi; shaxsning ichki motivatsiyasini susaytirishi;

guruhdagi o‘zaro munosabatlarga salbiy ta’sir qilishi; ijtimoiy faollik va tashabbuskorlikning pasayishiga sabab bo‘lishi. Shu bois oliy ta’limda gender stereotiplarini aniqlash, ularni ilmiy dalillar asosida tahlil qilish va muqobil, tenglikka asoslangan qarashlarni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Gender madaniyatini rivojlantirishda empatiyaning o‘rni

Empatiya boshqa insonning hissiy holatini tushunish, uning nuqtai nazarini anglash va unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish qobiliyatidir. Gender madaniyatining psixologik asoslaridan biri sifatida empatiya talabalarda o‘zaro hamkorlik, ijtimoiy mas’uliyat va insonparvarlikni rivojlantiradi.

Empatiya rivojlangan talabalar:

turli qarashlarni hurmat qiladi;

muloqot jarayonida boshqalarning hissiyotlarini hisobga oladi;

nizoli vaziyatlarni tinch va konstruktiv yo‘l bilan hal etishga harakat qiladi;

jamoaviy faoliyatda samarali ishtirok etadi;

tenglik va adolat tamoyillariga mas’uliyat bilan yondashadi.

Carol Gilligan axloqiy rivojlanish masalalarini o‘rganar ekan, insonlar qaror qabul qilish jarayonida adolat bilan bir qatorda g‘amxo‘rlik, munosabatlar va boshqalarga mas’uliyat kabi qadriyatlarni ham hisobga olishini ta’kidlaydi. Ushbu qarash gender madaniyatini rivojlantirishda emotsional sezgirlik va o‘zaro munosabatlarning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tolerantlik va gender sezgirligi

Gender madaniyatining muhim psixologik ko‘rsatkichlaridan biri tolerantlikdir. Tolerantlik turli qarashlar, qiziqishlar va ijtimoiy tajribaga ega insonlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni anglatadi.

Gender sezgirligi esa shaxsning gender bilan bog‘liq ijtimoiy holatlarni anglash, ularga xolis baho berish va muloqotda tenglik tamoyillariga amal qilish qobiliyatidir.

Oliy ta’limda gender sezgirligini rivojlantirish uchun:

ta’lim materiallarini gender nuqtai nazaridan tahlil qilish;

darslarda teng ishtirok etish imkoniyatini yaratish;

turli fikrlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

baholashda xolislik va adolatni ta’minlash;

genderga oid stereotipik fikrlarni muhokama qilish zarur.

Bunday yondashuv talabalarning ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantiradi. O‘zini anglash va refleksiyaning ahamiyati

Gender madaniyatini takomillashtirishda shaxsiy refleksiya muhim psixologik mexanizm hisoblanadi.

Refleksiya talabaning o‘z fikrlari, qarashlari, xatti-harakatlari va boshqalarga munosabatini tahlil qilish imkonini beradi.

Talaba o‘zida mavjud stereotiplarni anglaganida, ularni qayta ko‘rib chiqish va ilmiy asoslangan qarashlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu sababli oliy ta’lim jarayonida refleksiv topshiriqlar, o‘z-o‘zini baholash, muammoli vaziyatlar tahlili va munozaralardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Refleksiya quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi:o‘z qarashlarini tanqidiy baholash; boshqalarning nuqtai nazarini tushunish; shaxsiy tajribani tahlil qilish; xulq-atvorning ijtimoiy oqibatlarini anglash; kasbiy faoliyatda mas’uliyatli qarorlar qabul qilish.

Motivatsiya va o‘z-o‘zini baholash

Talabaning gender madaniyatini rivojlantirishda ichki motivatsiya va o‘z-o‘zini baholash muhim rol o‘ynaydi. Agar talaba gender tengligini faqat tashqi talab sifatida emas, balki shaxsiy va kasbiy qadriyat sifatida qabul qilsa, uning genderga oid bilim va ko‘nikmalari barqarorroq shakllanadi. Ijobiy o‘z-o‘zini baholash talabaning o‘z imkoniyatlariga ishonishini, tashabbus ko‘rsatishini va faol ijtimoiy pozitsiyani egallashini qo‘llab-quvvatlaydi. Bunda o‘qituvchining rag‘batlantiruvchi munosabati, xolis baholashi va individual yondashuvi katta ahamiyatga ega.

Sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish

Oliy ta’lim muassasasidagi psixologik muhit talabalarning shaxsiy rivojlanishi va gender madaniyatining shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Sog‘lom psixologik muhit o‘zaro ishonch, hurmat, ochiq muloqot va hamkorlikka asoslanadi. Bunday muhit quyidagi shartlar asosida yaratiladi: o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida demokratik munosabatlarni shakllantirish; barcha talabalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish; fikrlarni erkin va madaniyatli ifoda etishni qo‘llab-quvvatlash; jamoada hamkorlik va o‘zaro yordamni rivojlantirish; baholash jarayonining xolis va shaffof bo‘lishini ta’minlash; psixologik xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlash. Sog‘lom psixologik muhit talabalarning o‘z fikrini erkin bildirishiga, tashabbus ko‘rsatishiga va ta’lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Psixologik trening va interfaol metodlardan foydalanish

Gender madaniyatini takomillashtirishda psixologik treninglar va interfaol metodlar samarali vosita hisoblanadi. Treninglar talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

“Gender stereotiplarini aniqlash” mashqi – talabalar kundalik hayotda uchraydigan stereotiplarni tahlil qiladi.

Rolli o‘yinlar – turli ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish orqali empatiya va muloqot ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Keys-stadi metodi – genderga oid muammoli vaziyatlar tahlil qilinib, muqobil yechimlar ishlab chiqiladi.

Debat va munozaralar – talabalar o‘z fikrlarini dalillar asosida bayon qilishni va boshqa nuqtai nazarlarni hurmat qilishni o‘rganadilar.

Refleksiv kundaliklar – talabalar o‘z qarashlari va o‘quv jarayonidagi o‘zgarishlarni muntazam tahlil qiladilar.

Jamoaviy loyihalar – hamkorlik, mas’uliyat va teng ishtirok tamoyillari rivojlantiriladi.

Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchilarida gender madaniyatini rivojlantirish. Bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchilari turli millat va madaniyat vakillari bilan muloqot qiladigan mutaxassislar hisoblanadi. Shu sababli ularda gender sezgirligi, madaniyatlararo kompetensiya, empatiya, tolerantlik va kommunikativ moslashuvchanlikni rivojlantirish muhimdir. Xorijiy til darslarida gender madaniyatini rivojlantirish uchun: autentik matnlarni gender nuqtai nazaridan tahlil qilish; turli madaniyatlardagi ijtimoiy rollarni qiyoslash; genderga oid kommunikativ vaziyatlardan foydalanish; debat va munozaralar tashkil etish; genderga xolis til birliklarini o‘rganish; kasbiy vaziyatlarni modellashtirish mumkin.

Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat til kompetensiyasini, balki ularning ijtimoiy, madaniy va kasbiy kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Xulosa

Oliy ta’limda gender madaniyatini takomillashtirish murakkab va ko‘p omilli psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayon talabalarning genderga oid bilimlarini kengaytirish, stereotipik qarashlarini tanqidiy baholash, empatiya va tolerantlikni rivojlantirish, refleksiv faoliyatni kuchaytirish hamda sog‘lom psixologik muhit yaratish orqali amalga oshiriladi.

Gender madaniyatini rivojlantirishda kognitiv, emotsional-qadriyatli va faoliyatli-xulqiy komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi muhimdir. Oliy ta’lim muassasalarida gender sezgir ta’lim muhitini yaratish, psixologik treninglardan foydalanish va interfaol metodlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy hamda shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, oliy ta’limda gender madaniyatini takomillashtirish talabalarda tenglik, adolat, o‘zaro hurmat va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishning muhim sharti bo‘lib, u zamonaviy, demokratik va insonparvar ta’lim muhitini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Bem, S. L. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality. New Haven: Yale University Press, 1993.

Bem, S. L. “Gender Schema Theory: A Cognitive Account of Sex Typing.” Psychological Review, 1981. Vol. 88, No. 4. P. 354–364.

Bem, S. L. “The Measurement of Psychological Androgyny.” Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1974. Vol. 42, No. 2. P. 155–162.

Eagly, A. H. Sex Differences in Social Behavior: A Social-Role Interpretation. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1987.

Eagly, A. H., Wood, W. “The Origins of Sex Differences in Human Behavior: Evolved Dispositions versus Social Roles.” American Psychologist, 1999. Vol. 54, No. 6. P. 408–423.

Gilligan, C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development. Cambridge: Harvard University Press, 1982.

Scott, J. W. “Gender: A Useful Category of Historical Analysis.” The American Historical Review, 1986. Vol. 91, No. 5. P. 1053–1075.

Glick, P., Fiske, S. T. “The Ambivalent Sexism Inventory.” Journal of Personality and Social Psychology, 1996. Vol. 70, No. 3. P. 491–512.

UNESCO. Gender Equality in Education: Guidance and Policy Approaches. Paris: UNESCO.

UNESCO. A Guide for Gender Equality in Teacher Education Policy and Practices. Paris: UNESCO.

David, M. E. “Women and Gender Equality in Higher Education?” Education Sciences, 2015. Vol. 5, No. 1. P. 10–25.

Hyde, J. S. “The Gender Similarities Hypothesis.” American Psychologist, 2005. Vol. 60, No. 6. P. 581–592.

Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.

Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

Tajfel, H., Turner, J. C. “An Integrative Theory of Intergroup Conflict.” In: The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey: Brooks/Cole, 1979.

Allport, G. W. The Nature of Prejudice. Reading: Addison-Wesley, 1954.

Rogers, C. R. On Becoming a Person. Boston: Houghton Mifflin, 1961.

Maslow, A. H. Motivation and Personality. New York: Harper & Row, 1954.

Goleman, D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.

Freire, P. Pedagogy of the Oppressed. New York: Continuum, 1970.